

KISS FARKAS GÁBOR

A színjátszás dicsérete és Erasmus-kultusz Magyarországon az 1530-as években (Georg Reicherstorffer)

A magyar világi színjátszás története a római komédiákon alapuló reneszánsz iskola-drámákkal kezdődik. Bartholomaeus Frankfordensis *Gryllusa* és *Certamene* (1519) már kézzelfoghatóan tanúskodik arról, hogy az iskolai humanista képzés során elsajátított latintudást drámai előadásokkal erősítették, hiszen joggal feltételezhető, hogy a szerző Budán előadatta tanítványaival két művét.¹ Az 1530-as évektől kezdve számos magyarországi városban terjedt el az iskolai színjátszás, amelyről elsősorban közvetett nyomok, városi számadásbeli feljegyzések tanúskodnak.² Johann Honter 1543-ban évi két komédia előadását írta elő az iskolásoknak Brassóban,³ és rendszabályát számos erdélyi iskola kezdte követni. Ezeket a korai nyomokat egészíti ki az alábbiakban közölt szónoklat, amely a komédia dicséretéről született, szinte bizonyosan Pozsonyban, az 1530-as évek második felében, s Georg Reicherstorffer, a szebeni származású humanista másolatában maradt fenn.

Georg Reicherstorffer 1495 táján született Andreas Reicherstorffer fiaként szebeni polgárcsaládból; testvére, Nicasius Reicherstorffer ötvös volt. Nicasius jegyben járt Hans Heltner Magdalena nevű leányával, Heltai Gáspár leánytestvérével; ennek ellenére 1521-ben Magdalenát Johann Hecht szebeni jegyző is eljegyezte. Az első vőlegény apja, Andreas Reicherstorffer fia nevében a szentszékhöz fordult, hogy a második eljegyzést érvénytelenítsék.⁴ Georg 1510-ben iratkozott a bécsi egyetemre. Ezt köve-

* A szerző az ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének tanszékvezetője, az MTA–ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület kutatócsoport vezetője.

1 Kiss Farkas Gábor, „Drámák a bécsi és a budai udvarban: Benedictus Chelidonium és Bartholomaeus Frankfordinus”, *Irodalomtörténet* 87 (2006): 498–514.

2 Lásd VARGA Imre, *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma* (Budapest: MTA Könyvtára), 1988, 83. Bártfán 1553-tól (uo., 45), Besztercén 1550-től (uo., 61), Besztercebányán 1550-től (uo., 65), Kassán 1557-től (uo., 179), Nagyszebenben 1573-tól (uo., 231), Selmecbányán 1559-től (uo., 303) találunk utalásokat a városi számadásokban diákszindarabokra. Körmöcbányán 1534-ben a latin tanító már régi szokásként említi, és Terentius *Heautontimorumenos*-át adtná elő (uo., 199). Leonard Stöckel bártfai iskolaszabályzatában az írás és a katekizmus után a második évfolyamon rögtön Terentiuszt olvasnak a nebulók: Johann Samuel KLEIN, *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn* (Lipce–Buda: Diepold–Lindauer, 1789), I, 336. Lásd még VARGA Imre, *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás a kezdetektől 1800-ig*, Irodalomtörténeti füzetek 138 (Budapest: Argumentum Kiadó, 1995), 16–17.

3 Johann HONTERUS, „Constitutio scholae Coronensis”, in Johann HONTERUS, *Ausgewählte Schriften*, kiad. Oskar NETOLICZKA (Bécs–Brassó: Graeser–Krafft, 1898), 48.

4 Nicasius Reicherstorffer hosszan elhúzódo eljegyzési peréről lásd FABRITIUS Károly, „Pemfflinger Márk szász gróf élete”, *Értekezések a történeti tudományok köréből* 4 (1874–1875): II/6, 32. Bernhard

tően Szebenben lett közjegyző, megházasodott, családja lett,⁵ majd kapcsolatba került a frissen a városba települt Pemfflinger Márkkal, a szebeni királybíróval és kamara-gróffal.⁶ 1525-ben – vélhetően a Pemfflinger-család udvari összeköttetései révén – Mária királyné titkára lett Budán.⁷ Egészen 1527 nyaráig a királyné titkára maradt, aki a fennmaradt oklevelek tanúsága szerint 1527 első felében folyamatosan Pozsonyban tartózkodott.⁸ Tőle került át I. Ferdinánd alkalmazásába először titkárként 1527. június 6-án, majd egy évvel később, 1528. szeptember 15-én tanácsosként. Ferdinánd Moldvába és Erdélybe küldte 1527 júniusában,⁹ ahol fő feladata a szászok átpártoltatása volt,¹⁰ küldöttségének leírását a Bajor Állami Könyvtár clm 24106 jelzetű kódexe őrizte meg, amely egy Reicherstorffer által összemásolt gyűjtemény saját és mások írásaiából.¹¹ Törekvése kezdetben sikerrel járt, Brassót augusztusban Ferdinánd pártjára térítette, sereget fogadott, jöllehet a Szapolyai által összehívott medgyesi gyűlés elfogatását is elrendelte 1527. augusztus végén.¹² 1527 októberében sikerült neki Szebent is Ferdinánd

CAPESIUS valószínű feltevése szerint szegényebb sorú családból származott, apját káptalani szolgának (cursornak) gondolja: „Der Hermannstädter Humanist Georg Reicherstorffer”, *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* 10 (1967): 35–36.

- 5 Johann Karl SCHULLER, „Georg Reicherstorffer und seine Zeit”, *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 21 (1859): 232 (15. lj.); Joseph TRAUSCH, *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen* (Kronstadt: Johann und Heinrich Gött, 1871), III, 86–102.
- 6 Pemfflinger Márk csak 1521-ben telepedett le Szebenben, amikor feleségül vette a volt királybíró özvegyét és ezzel együtt a királytól a tisztséget is elnyerte, ld. FABRITIUS, „Pemfflinger...”, 12. A vagyonos özvegy hamarosan bekövetkezett halálakor Reicherstorffer készítette annak végrendeletét: DL 47525. (1523. szept. 4.) Kiadva másolatból: FABRITIUS, „Pemfflinger...”, 121–124.
- 7 SCHULLER, „Reicherstorffer...”, 232; ORTVAY Tivadar, *Mária, II. Lajos magyar király neje 1505–1558* (Budapest: MTA, 1914), 213; KENYERES István, „I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei”, *Történelmi Szemle* 45 (2003), 68; GECSÉNYI Lajos, „A döntést előkészítő hivatalnoki elit. A Magyar Kamara vezetői és magyar tanácsosai a 16. században”, in GECSÉNYI Lajos, *Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből* (Győr: Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 2008), 478.
- 8 Lásd pl. 1527. márc. 18-ai levelét: THALLÓCZY Lajos és HODINKA Antal, *A horvát véghelyek oklevéltára 1490–1527* (Budapest: MTA, 1903), 643; 1527. máj. 15-ről: GÉRESI Kálmán, *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára*, III. (Budapest: Franklin Társulat, 1885) 166–167. További adatokat lásd Katalin SZENDE, *Maria von Ungarn und die Städte Westungarns*, in *Maria von Ungarn (1505–1558). Eine Renaissancefürstin*, kiad. Martina FUCHS és Orsolya RÉTHELYI (Münster: Aschendorff, 2007), 113–132.
- 9 CAPESIUS, „Reicherstorffer...”, 37–40. A fehérvári polgárokhoz szóló küldöttségére 1529 nyarán lásd GECSÉNYI Lajos, „Az Edlasperg-ügy (A magyar kereskedők bécsi kapcsolatai a 16. század első felében)”, in GECSÉNYI, *Gazdaság, társadalom...*, 297. 1527. jún. 24-én követi hitlevelet kapott Cserni Jovánhoz, a fekete emberhez is, azonban odáig minden bizonnyal nem jutott el: SZENTKLÁRAY Jenő, „Levelek Csernoevics Nenád Iván czár, a 'fekete ember' történetéhez”, *Történelmi Tár* III/8 (1885): 515.
- 10 SZABÓ Péter, „V. Károly és az erdélyi szászok”, *Hadtörténelmi Közlemények* 115 (2002): 375–380, itt 377.
- 11 A kézirat az ettali bencés kolostorból került Münchenbe. Történetileg jelentős részeit kiadta Johann Chr. von ARETIN, „Acta legationis Georgii Reicherstorffer Transylvani, secretarii et oratoris regii etc. in praesens diarium congesta sub anno salutis MDXXVII”, in Johann Chr. von ARETIN, *Beyträge zur Geschichte und Literatur* (München: Scherer, 1806), VI: 629–668; VII, 210–224.
- 12 SCHULLER, „Reicherstorffer...”, 263; FRAKNÓI Vilmos, *A magyar országgyűlések története, 1. kötet: 1526–1536* (Budapest: Ráth Mór, 1874), 78. Egy levele ebből az időszakból Brassó város tanácsához: Österreichische Nationalbibliothek, Kézirattár, Autogr. 36/115-1 Han.

pártjára állítani,¹³ bevonulását szülővárosában honfitársa, az első szebeni könyvnyomtató, Lucas Trapoldner verssel és asztrológiai prognosztikonnal üdvözölte 1527. október 18-án.¹⁴ Útja azonban tragikus véget ért, vagy ahogy maga mondja, „tragédiába fordult”:¹⁵ párthívei életét nem tudta megmenteni, Budán át Bécsbe, majd Prágába tért vissza Ferdinándhoz.¹⁶ Szolgálatiért birtokadományokban részesült: előbb 1528. december 4-én a Szeben melletti „Bogarth” (azaz Bongárd) birtokát kapta meg Ferdinánd adományából, majd 1529-ben hosszas megfontolás után Alvinc is birtokába jutott, bár ezekkel a későbbiekben Erdélytől távol élve nem tudott élni.¹⁷ 1530-ban a pilisi ciszterci apátság elmenekített kincseit is lefoglalta Ferdinánd megbízásából, amit végül 1531-ben Normann János apát visszakövetelt, és királyi jóváhagyást szerzett követelésének.¹⁸ Ferdinánd 1531. május 29-én megbízta Reichersdorffert a magyaróvári harmincadvám megszervezésével is,¹⁹ amely hamarosan a kamara egyik legnagyobb befizetője lett.²⁰ A királyhoz közeli pozícióját hozzátartozói támogatására is felhasználta, így 1530-

13 CAPESIUS, „Reicherstorffer...”, 39.

14 *Prognosticon magistri Luce Trapoldiani introitus Cibinium Felicis Legacionis Domini Georgii Reicherstorfer Secretarii ac Oratoris Regii etc.*, München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 24106, 76r; 76v–77v (a szerző saját kezű kézírata javításokkal). Ez utóbbi szövegből az is kiderül, hogy délelőtt 11 óra 49 perckor lépte át a város kapuját: „Constellatio coeli introitus in Cibinium Egregii D. Georgii Reicherstorff Anno Domini M.D.XXVII. Die XVIII Octobr. hora XI Mi. XLIX. ante meridiem.” Trapoldner három jóslatot, illetve tanácsot adott Reichersdorffernak: *de legacionis dispositione* (Plutarkhoszra hivatkozva azt ajánlja, hogy kerülje a hízelgőket), *de vita, questu et hereditate* (a női nemtől fog örökölni!), *de infirmitatibus ac morte* (nem lesz beteg). A kalendáriumszerkesztő Trapoldnerről lásd SIMON Zsolt, „Az első szebeni nyomtatványok 1525-ből”, *Magyar Könyvszemle* 125 (2009): 1–29, kül. 5. Klaus Popa feltételezése, miszerint Lucas Trapoldner/Trabuldanus/Trapuldianus domonkos szerzetes lett volna, valóban nehezen elfogadható. Vö. Klaus POPA, „Neue Erkenntnisse über den siebenbürgischen Buchdrucker Lucas Trapoldner”, *Magyar Könyvszemle* 112 (1996): 358–361. Az első nyomtatvány ajánlása alatt Lucas nem nevezi magát fraternek, csak magisternek; ez elképzelhetetlen lenne egy domonkos szerzetestől. A német nyelvű credo, Miatyánk, Üdvözlégység és egyéb énekek kinyomtatása, és a városi patriciusok számára egy könyv dedikálása különös lépés lett volna egy domonkos szerzetestől 1525-ben, abban az időszakban, amikor a katolikus papság éles harcban állt a Luther tanításával szimpatizáló kereskedő polgársággal, és 1526 júniusában külön felpanaszolta a népnyelvű karácsonyi ének énekletét. Lásd FABRITIUS, „Pemflinger...”, 151–161.

15 „Ita legatio mea magnis periculis cepta, et felicioribus avibus progressa, eiusmodi miseram ac calamitosam sortita est tragoediam, id est, tristissimum finem.” ARETIN, „Acta...”, 651.

16 Capesius 1529 áprilisára teszi ezt (40), de Reichersdorffer diáriuma szerint 1528. április 16-án hagyta el Szebent. ARETIN, „Acta...”, 652.

17 *Libri regii* 1, 273 (Bogarth); Bécs, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Reichsarchiv Reichsregisterbücher Ferdinand I. Bd. 33 fol. 5r. (1529. dec. 5., Alvinc birtokadománya azzal a kikötéssel, hogy a 300 jobbágy feletti birtokrész a Magyar Kamarához kerüljön.) A bongárdi plébániával kapcsolatos korábbi pereskedésről lásd TÓTH SZABÓ Pál, *Szatmári György prímás (1457–1524)* (Budapest: MTA, 1902), 270–274. Ferdinándhoz írt beszámolója szerint Alvincot 400 gyalogossal és 50 lovassal saját maga foglalta el: ARETIN, „Acta...”, 684.

18 János pilisi ciszterci apát „secretarius civitatis Budensis”-ként említi őt. *Egyháztörténelmi emlékek a hitújítás korából*, kiad. BUNYITAY Vince, RAPAICS Raimund és KARÁCSONYI János (Budapest: Szent István Társulat, 1904), II, 151.

19 Archiv mesta Bratislavy, PVL Missiles No. 5144. Említi: GECSÉNYI, „A döntést előkészítő...”, 478, 24. l.; CAPESIUS, „Reicherstorffer...”, 42.

20 KENYERES István, „A királyi és a királynéi »magánbirtokok« a 16. században”, *Századok* 138 (2004): 1103–1148, itt 1130–31.

ban gyulafehérvári kanonokságot kért az általa eltartott, Itáliában tanuló rokona, Hieronymus Salius számára,²¹ testvérét, Nicasius Reicherstorffert pedig soproni harmincados tiszthez segítette.²² 1531-ben újabb követi útra küldik Hunyadvárába, majd érdemei elismeréséül 1532. július 12-én nemesi címet kapott,²³ és ezt 1535 januárjában újabb moldvai követség követte, amelynek eredményeképp Iaşiban 1535. április 4-én Petru Rareş és Ferdinánd szövetséget kötött.²⁴

Ezután főképp Pozsonyban lakott, ahonnan Gerendi Miklós erdélyi püspöknek írt ajánlását a *Moldaviae, quae Daciae pars dicitur chorographiá*hoz is datálta (1541. február 1.), és pereskedései is erről tanúskodnak. 1543-ban az esztergomi érsek elbocsájtotta kamarai tisztségéből; ekkor költözhetett Bécsbe, ahonnan az 1550-ben megjelent *Chorographia Transilvaniae*-t jegyzi. Elszegényedve vejének morvaországi birtokára költözött, ahol 1554 táján hunyt el Prostějovban.²⁵

A fentiekben említett, Münchenben őrzött kézirat (BSB, clm 24106) küldöttségei be-számolóin és nemesítő oklevelén kívül számos más szöveget is tartalmaz. Első felében megtalálható Augustinus Moravus levele II. Ulászlóhoz Padovából 1493-ból, mely a számok Beda Venerabilis által rögzített monasztikus kézjeleit tartalmazza (2^v–6^r),²⁶ az ismeretlen szerzőjű *Apologia regis Wladislaw* (7^r–31^r),²⁷ a török császárok leszármazási táblája 1527-ből (31^v–32^r), Nicolaus Sagundinus Enea Silvio Piccolomininek ajánlott genealógiája az oszmán uralkodókról (34^r–39^r), válogatás az I. Miksa halálára készült *Ehrenpforte* felirataiból (40^r–47^r). Ezeket követik Reicherstorffer követi útjainak aktái, megszakítva német versekkel (*Klag der drey gebrechlichen Stenndt des menschlichen Leben: Die Jugend...; Der mitlstaandt...; Das Alter...*, 58^v), illetve címerével és arra írt epigrammájával (*Carolus haec Caesar tibi contulit arma Georgi...*, 59^v). Ezt újabb követjelentések és levelek követik (63^r–75^v), amelyeket Aretin már kiadott. Lucas Trapoldner, a szebeni nyomdász kiadatlan asztrológiai prognosztikonja után (76^r–77^v) két szónoklatot találunk. Az első ezek közül Pozsonyban hangzott el (*Oracio de divino eucharistiae sacramento Posonii habita*, 78^r–82^r), és az úrvacsoráról szól: számos antik szerzőre (Theophrasztozra, Epiktétoszra) hivatkozva humanista részletességgel azt taglalja, hogy érdemtelenége ellenére meg-

21 Bécs, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Fasc. 14. Konv. A. 3.; *Egyháztörténelmi emlékek...*, II, 3.

22 Österreichisches Staatsarchiv, HKA, Ungarische Gedenkbücher Bd. 383. 146r (1539. márc. 13.); ÖStA, HKA, Ungarische Gedenkbücher Bd. 384, 51rv. (1539-ben 52 guldenes províziót ítéltek meg neki, 1541-ben utasítják folyósítását.) Már 1530-ban 2000 forint adományban részesült erdélyi szolgálataiért Ferdinándhoz hűtlen kolozsvári polgárok elkobzandó vagyonából, ehhez azonban nyilván sosem jutott hozzá: ÖStA, HHStA, Reichsarchive, Reichsregisterbücher Ferdinand I., Bd. 33., fol. 30r.

23 CAPESIUS, „Reicherstorffer...”, 42. A nemesítő oklevelet lásd clm 24106, 60^r–62^v. Elképzelhető, hogy követi útjának ki nem fizetett költségei is szerepet játszottak, hogy fáradozásait nemesítéssel honorálták. Költségeinek jegyzékét lásd ÖStA, Hoffinanz-Ungarn RN 1. Konv. 1532, fol. 2–15.

24 CAPESIUS, „Reicherstorffer...”, 43.

25 Uo., 43–45.

26 Erről lásd Farkas Gábor Kiss, „The art of memory in Hungary at the turn of the fifteenth and sixteenth centuries”, in *The Art of Memory in Late Medieval Central Europe (Czech Lands, Hungary, Poland)*, ed. Farkas Gábor Kiss (Budapest–Paris: L’Harmattan, 2016), 146.

27 Lásd Kiss Farkas Gábor, „Taurinus Parasztháborúja. Kétértelműség és paradoxitás a Jagelló-kor humanista irodalmában”, *Történelmi Szemle* 56 (2014): 560.

szólalhat „ebben az igen nevezetes városban és e dicsőséges kollégium előtt” („in hac celeberrima civitate ac laudabili collegio”), ahol minden évben a *coena dominica* napján, azaz nagycsütörtökön beszédeket tartanak. Ezt egy még érdekesebb szónoklat követi, amely a *Rövid szónoklat a komédiák előadásának dicséretéről* címet viseli (*Oraciuncula in laudem recitandarum comaediarum*, 82^v–83^r). Mivel más, hasonlóan korai reflexiót a magyarországi színjátszásról nem ismerünk, mindenképp érdemes ezzel a szöveggel elmélyültebben is foglalkozni.

Elsőként a szerzőségről: eddig minden Reicherstorffer-kutató egyértelműnek vette, hogy a Reicherstorffer-miszcellanéában található két szónoklat szerzője az erdélyi szász humanista.²⁸ Erre egyértelmű bizonyíték nincs, leszámítva, hogy a kéziratnak abban a részében (59^v–84^v) fordulnak elő, ahol Reicherstorffer a saját személyével kapcsolatos, önreprezentációs dokumentumokat gyűjtötte össze, az 1527. évi és az 1535. évi követjárása aktái között helyezve el őket. Az első szónoklat felirata („Oracio [...] Posonii habita”) szerint Pozsonyban hangzott el, és alapos forrásanalízis után szinte bizonyosnak vehetjük, hogy az első és a második szónoklat szerzője azonos. Az eukarisztiáról szóló oráció szerzője ugyanis szerénységében „a barbárság közepette, és ahogy kevésbé józanul mondani szokás, részegségben nemzett emberke” szavakkal illeti magát („homuncionem media barbariae et ut aiunt ebrietate natum, si minus sobrie dicere queat”). A szerénységi formula ebben a szokatlan formájában Conrad Celtis 1492-ben, az ingolstadti egyetemen elmondott híres székfoglaló beszédéből származik, amelyet a szakirodalom a német humanizmus programadó irataként értelmez.²⁹ Itt arra kérte hallgatóságát a frankföldi humanista, hogy nézzék el neki, „hogy ő, mint vadság közepette, és ahogy mondják, részegségben született emberféle, kevésbé józanul tud megszólalni” („quod homuncio in media barbarie et ut aiunt ebrietate natus minus sobrie dicere queat”).³⁰ Nem lehet véletlen, hogy a második szónoklat a színjáték dicséretéről beszélve szintén ezt a Celtis-szónoklatot idézi, vagy parafrázálja több soron keresztül, amikor arra biztatja hallgatóságát, hogy fordítsanak nagyobb figyelmet a színjátszásra, mivel ez a legjobb módszer a bölcsesség és az ékesszólás összekapcsolására, amely az állam nagy hasznára válik, és a fiatalokat távol tartja a bűnöktől.³¹ Celtis szónoklata ekkoriban csak az 1492. évi augsburgi kiadásban volt hozzáférhető (GW 6466),³² így bizonyos, hogy mindkét szónoklat szerzője ezt a ritkának mondható nyomtatványt használta, ami valószínűvé teszi, hogy a pozsonyi Úrvacsora-beszéd

28 SCHULLER, „Reicherstorffer...”, 6 (6. lj.); CAPESIUS, „Reicherstorffer...”, 61–62.

29 Legújabbban lásd pl. Maximilian SCHUH, *Aneignungen des Humanismus: Institutionelle und individuelle Praktiken an der Universität Ingolstadt im 15. Jahrhundert* (Leiden–Boston: Brill, 2013), 1–2.

30 Konrad CELTIS, *Panegyris ad duces Bavariae*, kiad. Joachim GRUBER (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2003), 16.

31 Az „in quibus sublimi persuasione, remotisque persuasionibus spectantium animi ad virtutem, pietatem, modestiam, fortitudinem, et omnium rerum tolerantiam adhortentur, quibus pubescentem indolem ac viciis maxime deterreri, et ad gloriam inflammari constat. Ut quid patriae, amicis, hospitibus, et charis parentibus deberent, vivis quasi simulacris honesta quidem repraesentantibus exemplum, inhonesta opprobrium sumerent” idézet teljes egészében Celtis szónoklatából származik: CELTIS, *Panegyris...*, 38.

32 Erről lásd Jörg ROBERT, „Konrad Celtis”, in *Deutscher Humanismus 1480–1520: Verfasserlexikon*, kiad. Franz Josef WORSTBROCK (Berlin: De Gruyter, 2006), 1:390–393.

és a komédiák dicséretének szerzője azonos, és emiatt a komédiákról szóló szöveg is magyarországi.

Kérdés, hogy milyen közegben hangzott el a beszéd, és kikből állhatott a hallgatóság. Utolsó mondata egyértelműen arra utal, hogy az előadó egy vagy több diák lehetett, hiszen többes számban szól, és arra kéri a jelenlevőket, hogy az előadás során előforduló hibákat ne „tanáraink tudatlanságának”, hanem még „bárdolatlan koruk gyengeségének” róják fel.³³ Ez és a beszéd végén olvasható „Üdv nektek, és tapsoljatok” (*Valete et plaudite*) felszólítás egyúttal arra is egyértelmű bizonyítékul szolgál, hogy a beszédet egy színelőadás követte a közönség előtt, amelyben a diákok szerepeltek. Hasonlóképp figyelemre méltó, hogy a komédia Livius Andronicus-féle definícióját idézve az eredeti idézetben szereplő „lectio comoediarum” kifejezést, a komédiák olvasását alakítja „*inspectio comoediarum*”-má, azaz a komédiák nézésévé, ami szintén arra utal, hogy a szöveg bemutatóra készült.³⁴ A beszéd központi témája szerint a színelőadások létjogosultságát az adja, hogy segít a még tanulatlan fiataloknak leküzdeni a szegénylösségüket, amit a szöveg bárdolatlan, parasztos (*rudis, rusticus*) tulajdonságnak állít be, és erre Erasmus több művéből válogatott idézetsokkal hoz bizonyítékot. Arra, hogy mit adhattak elő, nincs egyértelmű bizonyítékunk. Az, hogy a szónoklat kezdősora Terentius *Adelphoe*-ját idézi, majd egy Terentius-kommentárból is átvesz egy mondatot, arra utalhat, hogy talán egy Terentius-dráma volt az előadás tárgya, ahogy az az 1530-as években már Körmöcbányán, Bártfán és Brassóban is szokás volt.³⁵

A közönséggel kapcsolatban némi eligazítást nyújt számunkra a szónoklat kezdetén olvasható megszólítás. A „reverendissime praesul, caeterique reverendi venerabiles, ac circumspecti domini” megszólítás három, jól körülhatárolható csoportot takar: a „főtisztelendő főpap” csak egy püspök vagy érsek lehet (ám az érseket valószínűleg archipraesulnak nevezné a szöveg),³⁶ a „tisztos tisztelendők” kanonokok vagy plébánosok lehettek, míg a „circumspecti domini” (helyes fordítása: ’érdemes urak’)³⁷ az előkelő városi polgárok megszólítása.³⁸ Tehát egy püspök, kanonokok és városi polgárok előtt lépett fel ezzel a szónoklattal a diákság ifjú képviselője. Hogy pontosan tudjuk, kik

33 „Idque non praeceptorum nostrorum inscicie, sed imbecillitatj huius nostrae adhuc rudis aetutulae adscriptum, quibus nos tanquam singularibus rudis pubis literariae progeniis, quantj quantj sumus, sedulo commendamus.”

34 A pozsonyi szónoklatban „Nec iniuria nam ut intenti speculo veritatis lineamenta seu fucum facile per imagines colligimus, ita ex inspectione comaediarum” szerepel, míg Livius Andronicusnál „nam ut intenti speculo veritatis lineamenta facile per imaginem colligimus, ita lectionem comoediae imitationem vitae consuetudinisque non aegerrime animadvertimus”. Ld. AELI DONATI quod fertur *Commentum Terenti*, ed. Paul WESSNER (Lipcse: Teubner, 1902), 23.

35 VARGA, A magyarországi..., 16.

36 Oláh Miklóst mint egri püspököt is így szólítja meg Georg REICHERSDORFFER, *Chorographia Transylvaniae* (Bécs: Aquila, 1550), A4^r; Gerendi Miklós szintén „reverendissimus” a *Moldavia* első kiadásának ajánlásában: Georg REICHERSDORFFER, *Moldaviae, quae olim Daciae pars, chorographia* (Bécs: Singrenius, 1541), A3^r.

37 PÁPAY Sámuel, *Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra való alkalmaztatásáról* (Veszprém: Számmer Klára, 1807), 247.

38 Így szólítja meg Werbőczy Kassa városát 1527-ben – vö. *Coll. Kapr.* 27, 254–256; kiadva: HORVÁT István, *Verbőczy István emlékezete* (Pest: Trattner, 1819), II, 264 –; Török Bálint és Pekry Lajos Eperjest 1528-ban. Lásd BESSENYEI József, *Enyingi Török Bálint okmánytára* (Budapest: MTT, 1994), n. 33.

előtt, szükséges a szónoklat időpontjának pontosabb meghatározása. Ebben az alapos forrásfeltárás segít. Maga a szónoklat arra utal, hogy a darab bemutatása a Dionüszosz-ünnepnek („Dionysiis festis”), azaz a *Bacchanaliák* idejére esett. Ez hagyományosan a farsangi időszak antikizáló megnevezése,³⁹ amikor az iskoladrámák jelentős részének bemutatója esett. Erasmus dicsérete miatt Capesius Reicherstorffer diákkorára, 1515 környékére tette a beszéd keletkezését,⁴⁰ ez azonban lehetetlen, mert a részletes forrásanalízis (lásd lentebb a kiadást) kimutatta, hogy idézi a szöveg Erasmus Frans van der Delftnek 1526 februárjában írt levelét, amely a *Lingua* 1526. februári, baseli kiadásának mellékleteként jelent meg egy Plutarkhosz-fordítás élén. A *Lingua* minden bizonnyal Magyarországra is korán eljutott, hiszen Erasmus a komoly magyar kapcsolatokkal rendelkező Krzysztof Szydlowieckinek ajánlotta, és Budára is elküldte még 1525-ben.⁴¹ A Frans van der Delftnek szóló levél csak a második, 1526. februári bázeli kiadásban szerepel,⁴² és úgy tűnik, ez is eljutott Pozsonyba, hiszen a szónoklat szerzője ott olvashatta, és emelt át belőle gondolatokat a fiatalok szégyenlősségéről, amelyet a drámai előadások orvosolhatnak. Ezen felül idéz a szégyenlősség témájáról az 1530-ban megjelent *De civilitate morum*ból is. További elgondolkodtató tényező, hogy a szöveg Erasmusszal kapcsolatban a múlt idejű „*floruit* [kiemelés tőlem – K. F. G.] diuus ille Erasmus Rotherodamus” kifejezést használja. Ezt csak Erasmus 1536. július 12-én bekövetkezett halála után lehetett ebben a formában leírni.

További támpontokat ad a datáláshoz a szöveg párja, az Űrvacsoráról szóló terjedelmesebb beszéd, amely a kézirat 78r–82r lapján olvasható.⁴³ A fent említett Celtis-művön kívül ez is sok helyen Erasmus munkásságára támaszkodik. Név nélkül idézi többek között Erasmustól *Enchiridion*ját (Kézikönyv Krisztus katonájának),⁴⁴ amely már 1503-tól kezdve közkézen forgott, és 1515-től kezdve lett igazán népszerű, valamint egy versét, az *Expostulatio Jesu cum hominét*, amely nyomtatásban 1510–1511-ben jelent meg először, gyakran az *Enchiridion*nal egy kötetben.⁴⁵ A szónoklat kezdetén hasonló szavakkal utal Izsák és Jézus tipológiai párhuzamára, mint Erasmus tette a Máté evangéliumához írt parafrázisokban, amelyek 1522-ben jelentek meg.⁴⁶ Ennél még többet árul ez a szerző

39 Max HARRIS, „Claiming Pagan Origins for Carnival: Bacchanalia, Saturnalia and Kalends”, *European Medieval Drama* 10 (2006): 57–107.

40 CAPESIUS, „Reicherstorffer...”, 62.

41 Lásd Kassai Antoninus Jánosnak írt levelét: ERASMUS ROTERODAMUS, *Opus epistolarum*, kiad. P. S. ALLEN (Oxford: Clarendon, 1926), VI, 154. (n. 1602)

42 ERASMUS ROTERODAMUS, *Opus epistolarum*, kiad. P. S. ALLEN (Oxford: Clarendon, 1926), VI: 256–257. (n. 1663).

43 Ennek szövegét és részletes forráselemzését a Lymbusban közlöm.

44 „*Neque enim istud facere virtus, sed non facere scelus est.*” (79^a) – *Enchiridion militis Christiani*, 8, canon sextus.

45 „*Siquidem benefacta truces eciam meminere leones, referuntque velut vicem, respondere feri merito didicere dracones, meminit officii canis, redamant aquilae, redamant delphines amantem*” (79^a). Ez a mondat az *Expostulatio Iesu cum homine* 47–51. sora prózába tördelve. Lásd ERASMUS ROTERODAMUS, *The Poems of Desiderius Erasmus*, ed. C. REEDIJK (Leiden: Brill, 1956), 291–293; Uő, *Poems*, transl. Clarence H. MILLER, ed. Harry VREDEVELD, *Collected Works of Erasmus* (Toronto: University of Toronto Press, 1993), 86. Az *Erasmii Lucubrationes* címet viselő kiadásokban 1515-től együtt fordulnak elő.

46 „*Quocirca quum hodierna dies in hoc constituta sit, in qua memoria agatur immolationis ipsius Isaac destinatae et propositae ab Abraham patre suo, quae utique typum gessit immolationis Christi in cruce*”

szellemi tájékozottságáról az a hosszú rész, amely ugyan teológiai alapállításokat fogalmaz csak meg (Krisztus legyőzte a Sátánt, és beteljesítette a dávidi próféciát), de ezek a mondatok az 1524-ben reformátorrá lett Urbanus Rhegius *Formulae quaedam caute loquendi*⁴⁷ című, 1535-ben megjelent homiletikai könyvecskéjéből származnak. Másik, többször parafrázelt forrása Urbanus Rhegiustól annak kis katekizmusa, amely 1535-ben jelent meg *Catechismus minor puerorum* címmel Wittenbergben, és amelynek az úrvacsoráról szóló tanítását szinte teljes egészében felhasználta orációjában.⁴⁸ Alapos tájékozottságát mutatja, hogy Melanchthon *Loci communes*ának jelentősen bővített, 1535-ben megjelent második kiadása is a keze ügyébe került, és onnan hosszú részletet másolt ki az úrvacsora méltóságáról.⁴⁹ Nem vetette meg azonban a katolikus szerzőket

(78°). Itt, és alább is dőlttel jelölöm az átvett részeket. Vö. ERASMUS, *Paraphr. in Matt. 1. 2:* „Isaac, qui et ipse Christi typum gessit, ligna bajulans ad sacrificium, cui erat ipse destinatus.”

47 „Hec est illa memoria mirabilium suorum operum, quod unus ipse pro nobis omnibus mortuus fuit, et resurrexit tertia die secundum scripturas, nostris hostibus, peccato, morte et Sathana devictis, nuncque ind extra patris regnat in sempiternum, ubi et nos membra ipsius cum eo regnabimus. Nonne omnes creaturae non possunt satis admirare et celebrare magnificentissima haec Christi redemptoris nostri unici opera, quod ipse peccata nostra suo proprio sanguine delevit, mortem sua morte absorpsit, Sathanamque triumphavit in semetipso, ut iam vere impletum est illud Regii prophetae: Redempcionem misit dominus populo suo, mandavit in aeternum testamentum suum. Nam gloriosissimam hanc victoriam in nostros hostes Deus nobis dedit per Christum Iesum dominum nostrum.” (78°). Vö. Urbanus RHEGIUS, *Formulae quaedam caute et citra scandalum loquendi de praecipuis Christianae doctrinae locis* (Augsburg: Philippus Ulhardus, 1536), B4^v. (a *Quomodo caute loquendum de missa* fejezet). Rhegius teológiájáról lásd Scott HENDRIX, „Urbanus Rhegius”, in *The Reformation Theologians: An Introduction to Theology in the Early Modern Period*, ed. Carter LINDBERG (Malden, MA: Blackwell, 2002), 109–123; nikodémizmusáról lásd Erika RUMMEL, *The Confessionalization of Humanism in Reformation Germany* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 102–111.

48 „Huius rei atque adeo loci istius ratione admonitus de venerabili eucharistiae sacramento, potissimum ad ornatissimas Dominationes vestras paucis adspirante divino numine dicere constitui, in quo *verum corpus et verus sanguis domini nostri Jesu Christi sub pane et vino ab ipso Christo est institutum, ut Christiani id manducent, et bibant in Christi memoriam, mortem eius salvificam annunciantes, donec venerit.*” (78°); „*Quare veteres illi Christiani maiores nostri hoc sacratissimum mysterium accommodato sane nomine eucharistiae videlicet, quod graciaram accionem sonat, appellare dignati sunt. Eucharistia enim graecum est ab Eucharisteo, hoc est gracias ago, deductum. Siquidem Christiani ad coenam domini convenientes grates deo pro ineffabili beneficio nostrae redempcionis tantaque in nos Christi redempcione, quod videlicet sponte sua periculo mortis sese pro nobis exposuerit*” (78°–79°), és „*Nonne inestimabilis dei bonitas, quae proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis, cum inimici essemus, in mortem tradidit? Nonne inestimabilis charitas est mori pro impiis, pro peccatoribus, pro inimicis, et mori tantam personam, quae deus et [80°] homo est? Haec tanta dei erga nos charitas (ut tandem ad institutum redeam) in morte filii manifestata, verbo et sacramento proposita, merito excitare debet in nobis fidem in Christum, tam fidelem redemptorem, qua fide certo accipimus quicquid hoc venerabile sacramentum significat, ut verbum promittit et offert, hoc est remissionem peccatorum et vitam.*” (80°–v) Vö. Urbanus RHEGIUS, *Catechismus minor puerorum* (Wittenberg: Johannes Luft, 1535), 11v–15r.

49 „Tantus thesaurus nobis in sacramento datur, in quo et per quem accipimus omnium peccatorum remissionem, cum scilicet fidem addimus, qua credimus promissa contingere, et hoc spectaculum oculis atque animo obicitur, ut nos ad credendum admoneat, et fides in nobis excuscitetur. Hoc enim sacramentum est officium a spiritu, ut per id tanquam instrumentum fides in Christum in nobis excitetur, erigatur, et confirmetur. Nam Christus testatur ad nos pertinere beneficium suum, cum nobis impartit suum corpus, ut nos sibi adiungat tanquam membra, qua non potest alia coniunctio cogitari propior. Testatur item se nobis

sem, így Friedrich Nausea mainzi prédikátor, majd bécsi püspök egyik homiliájából is hosszabban idézett.⁵⁰ Nausea úrnapi szentbeszédéből kiemelte a belső ellenségeskedéseket és a keresztények közti testvérharcot kárhóztató részt, amely összhangban állt az erasmusi concordia-eszménnyel.⁵¹ Ez arról árulkodik, hogy a szerző nem ellenkezett Nausea toleráns szemléletével, aki mind a két szín alatt áldozásban, mind a papi cölibátus kérdésében engedékeny volt, de a saját álláspontja az úrvacsoratanban alapvetően protestáns, lutheránus volt. Ez legjobban abban figyelhető meg, hogy az eukharisziát elsődlegesen (*principalis finis*) a bűnök megbocsátása és az ember megigazulása zálogának, az úrvacsorát az új szövetség jelének tekinti.⁵² Munkamódszere hasonló az úrvacsoráról szóló orációban ahhoz, ahogy a komédiák dicséretéről írt: a témáról szóló négy-öt segédkönyvet (Erasmus művei, Melanchthon: *Loci communes*, Urbanus Rhegius: *Catechismus minor* és *Formulae quaedam*, Friedrich Nausea: *Homiliae*) maga elé téve, és a vonatkozó fejezeteket gondosan összeválogatva ollózta össze szövegét, amelyet igyekezett az eredetitől némileg eltávolítani, parafrázálni. Az idézett szerzők megjelenési időpontja alapján a két oráció keletkezését 1536 utánra, de Reicherstorffer vélhető Bécsbe költözése, 1543 előttre tehetjük.

Mint láttuk, Reicherstorffer 1527 nyaratól kezdve fontos politikai, követi, sőt hadvezéri funkciót töltött be, így valószínűtlen, hogy ezt követően tanítással vagy iskolai drámaelőadások szervezésével foglalkozott volna. 1530-ban rokona itáliai teológiai tanulmányait támogatta Itáliában, így bizonyosan katolikus volt még ekkor. Hogy később miképp alakult hite, arról keveset tudunk, de világnézetének elsődlegesen antikizáló humanista orientációja vélhetőleg nem változott: 1541-ben megjelent Moldva-leírása-

efficacem fore, quia ipse est vita, dat sanguinem ut testetur labem originalis mali in nobis ablueret. Haec enim in illa sanctissima Coena geri videmus, fidei accidere debet. Ita proderit usus caeremoniae et consolabitur et vivificabit conscienciam. Atque hic usus privatus est, et ex aequo ad omnes pertinet, omnes enim ab Adam descendimus omnes peccavimus, omnibus est opus remissione peccatorum et consolacione, quod fit per verbum et sacramentum.” (80^v–81^r) Philippus MELANCHTHON, *Loci theologici recens collecti et recogniti a Philippo Melanthe* (Wittenberg: Joseph Klug, 1535), n8^v. (VD16 M3614 és ZV25988.) A kérdéses rész nem szerepel a korábbi, 1521-ben, illetve 1523-ban megjelent kiadásokban. A *Loci* második kiadásáról, és a „*loci secundae aetatis*”-ról lásd Ragnar ANDERSEN, *Concordia Ecclesiae: An Inquiry into Tension and Coherence in Philipp Melancthon's Theology* (Bécs–Zürich: LIT, 2016), 358–364. Magyarországi hatásáról lásd CSEPREGI Zoltán, *A reformáció nyelve, Humanizmus és reformáció* 34 (Budapest: Balassi Kiadó, 2013), 291, 307.

50 „[Christus] seipsum mirabiliter et ineffabiliter sub forma panis et vini summendum [!] fidelibus reliquit, quo et corporaliter, itemque spiritualiter nobiscum perpetuo esse voluit, et quasi incorporacione unum esse nobiscum velut charitate fieri adsolet, prestans se non solum videri desiderantibus, sed et palpari et comedi et amplecti...” Vö. Friedrich NAUSEA, *Tres Evangelicae veritatis homiliarum centuriae* (De tempore, Homilia XXXVI), (Köln: Quentell, 1530), f. 191^v–192^r. Nauseáról lásd Hedwig GOLLOB, *Bischof Friedrich Nausea 1496–1552: Probleme der Gegenreformation* (Nieuwkoop: De Graaf, 1967).

51 „[...] praestantissimi viri, plane mihi videor nos in eos fines seculi devenisse, quibus non solum gentem contra gentem, regnum contra regnum, non citra gravissimum dolorem animi videre cogimur, sed vel domum contra domum, immo patres in filios, filios in parentes, adeoque fratres in fratres consurgere crudeliter conspicimus.” Vö. Friedrich NAUSEA, *Tres Evangelicae veritatis homiliarum centuriae* (De tempore, Homilia XXXVI) (Köln: Quentell, 1530), f. 191^v, majd még hosszasan idézi tovább ezt a bekezdést.

52 „Principalis enim finis huius caeremoniae est, ut testetur nobis exhiberi res in Evangelio promissas, nimirum remissionem peccatorum, et iustificacionem propter Christum.” „Principaliter autem hic intueri debemus sacramentum esse signum gratiae, hanc coenam esse signum novi testamenti.” (80^v)

ban egy erasmusi inspirációjú Harpocrates-metszetet találunk a címlap után, és az 1550-ben publikált Erdély-monográfia saját maga által írt kísérő elégiájában is Odüsszeusszal állította párhuzamba magát („Ithacus aeternum peperit sibi nomen Ulysses”). Nincs jele annak, hogy bárhol olyan határozott protestáns álláspontot képviselt volna, mint ahogy azt az Úrvacsora-szónoklat szerzője teszi. A *komédia dicséretéről* szóló szónoklat szerzője pedagógiailag tájékozott, ismeri a legfontosabb humanista nevelési traktátusokat, Reicherstorffer pedig – ismereteink szerint – sosem foglalkozott tanítással. Sokkal valószínűbb, hogy a két szónoklat szerzője egy olyan, vélhetőleg protestáns lelkész, aki 1535–1543 között a pozsonyi diákokat színjátszásra instruálta farsang idején, és egyúttal egy jeles alkalmon – nagycsütörtökön – egy Melanchthon és Urbanus Rhegius által inspirált, lutheránus szemléletű, de nyíltan nem protestáns szónoklatot tartott ott az eukarisztiáról. Csábító lenne azt gondolni, hogy a komédia-szónoklatban megszólított főpap Gerendi Miklós, a Ferdinánd által kinevezett erdélyi püspök lehetett, akinek Reicherstorffer 1541-ben Pozsonyból Moldva leírását ajánlotta, és aki ebben az időben gyakran Pozsonyban tartózkodott.⁵³

A *komédiák előadásának dicséretéről* szóló szónoklat jelentősége elsősorban abban rejlik, hogy tudatosan kiemeli a drámaelőadások erkölcsjavító szándékát, és mindezt gazdag forrásbázison keresztül artikulálja. Gondolatainak és kifejezéseinek legfontosabb forrásához, Erasmushoz hasonlóan az antik komédiákat nem előadott irodalmi műként, hanem mint a helyes beszéd és az elegáns megszólalás kútfőjeként tartotta sokra.⁵⁴ A „humanista poétikai irodalom legelterjedtebb közhelye”,⁵⁵ miszerint a komédia a hétköznapi élet morális tükre, nem csak Bartholomaeus Frankfordinus *Gryllus*ának előszavában jelenik meg Magyarországon a 16. század első felében, hanem A *komédiák előadásának dicséretéről* szóló szónoklatban részletes kifejtést is nyer. Konrad Celtis Németország számára mértékadó ingolstadti humanista programszónoklata és Vittore Fausto A *komédiáról* szóló írása gyors egymásutánban bukkannak fel annak az igazolására, hogy a színdarabok előadásából és nézéséből a közönség erkölce épületesen gazdagodik, és egyúttal fényt vetnek e szövegek magyarországi recepciójára is. Mindezt a humanista nevelési traktátusok kontextusában helyezi el a szerző, id. Pier Paolo Vergeriőnek az ifjak neveléséről szóló értekezését és Mafeo Vegio gyermeknevelési traktátusát kivonatolva. Ez elsősorban azért érdekes, mert azt mutatja, hogy már a 16. század második negyedében is létezett Magyarországon olyan közeg, amely nagy tudatossággal, az antik és a kortárs színházelméleti források és a humanista nevelési irodalom elmélyült mértékű ismeretével rendelkezve fedezte fel az iskoladráma-előadások pedagógiai potenciálját.

53 Ferdinánd embereként ott volt 1538 júniusában a pozsonyi országgyűlésen, és ő terjesztette fel a királynak az országgyűlés javaslatait. Lásd FRAKNÓI Vilmos, *A magyar országgyűlések története, 1. kötet: 1537–1545* (Budapest: Ráth Mór, 1875), 21, 26. 1539 szeptemberében királyi biztos volt az országgyűlés királyi biztosa volt. Lásd *uo.*, 37.

54 Jan BLOEMENDAL, „Erasmus and Comedy between the Middle Ages and the Early Modern Period: An Exploration”, in: *Syntagmatia: Essays in Neo-Latin Literature in Honor of Monique Mund-Dopchie and Gilbert Tournoy*, ed. Dirk SACRÉ, Jan PAPY (Leuven: Leuven University Press, 2009), 179–186.

55 PIRNÁT Antal, „A magyar reneszánsz dráma poétikája”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 73 (1969): 529.

Kiadásomban dőlttel jelzem a más szerzőktől átvett szövegrészeket; ezek a kéziratban nincsenek kiemelve. Csak a központoszáson változtattam.

Oraciuncula in laudem recitandarum comaediarum.

Prudentissime quidem fecisse videtur Demea ille Terrencianus [!], qui filium suum *inspicere tanquam in speculo vitas hominum iubet, atque ex aliis sumere*⁵⁶ *exemplum sibi.*⁵⁷ Hinc Reuerendissime Praesul, coeterique Reuerendj Venerabiles, ac Circumspecti Dominj preclare putandum ab hijs factum, qui publice recitandas Comaedias instituerunt, quandoquidem Comaedia nichil aliud est quam *quottidianae vitae speculum. Nec iniuria nam vt intenti speculo veritatis lineamenta seu fucum facile per imagines colligimus, ita ex inspeccione comaediarum,*⁵⁸ *in quibus sublimj persuasione, remotisque invencionibus spectantium animj ad virtutem, pietatem, modestiam, fortitudinem, et omnium rerum tolleranciam adhortentur, <quibus> pubescentem indolem ac vicij maxime deterrerj, et ad gloriam inflammari*⁵⁹ *constat, ut quid patriae, amicis, hospitibus, et charis parentibus deberent, viuis quasi simulacris honesta quidem repraesentantibus exemplum, inhonesta opprobrium sumerent.*⁶⁰ *Quod et Aristoteles comprobat, inquit quod in turpitudine ridiculum sit Comoediam imitari.*⁶¹ *Laudantur Lacedaemonij quod ebrios seruos in Comoedijs exhiberi soliti essent, non quidem vt eorum insulsis sermonibus aut foedis actibus delectarentur, nam inhumana voluptas est damno hominis aut vicio delectari hominem, sed vt adolescentibus suis viuo exemplo ostenderent, quam essent turpe temolentum viderj.*⁶² *Fit enim nescio quomodo,*

56 Kézirat: summere.

57 TERENTIUS, *Adelphoe*, 415–416.

58 Vö. a Donatus-féle Terentius-kommentárban fennmaradt, Livius Andronicustól („Livius Andronicus [...] aitque esse cotidianae vitae speculum, nec iniuria, nam ut intenti speculo veritatis lineamenta facile per imaginem colligimus, ita lectionem comoediae imitationem vitae consuetudinisque non aegerrime animadvertimus”) származó komédiameghatározással: *Excerpta de comoedia*, V, 5: AELI DONATI quod fertur *commentum Terenti*, ed. Paul WESSNER (Lipscse: Teubner, 1902), 22–23. Már számos ösnyomtatványkiadásban Terentius komédiáival egy kötetben lehetett olvasni ezt a meghatározást.

59 Kézirat: inflamarij.

60 Conrad CELTIS, *Oratio in gymnasio in Ingelstadio publice recitata*, IV, 10, 4, in Conrad CELTIS, *Panegyris ad duces Bavariae*, kiad. Joachim GRUBER (Wiesbaden: Harrassowitz, 2003), 38. A mondat már hasonló, de nem azonos megfogalmazásban szerepel az *Ars versificandi et carminum*-ban: Konrad Celtis, *Ars versificandi et carminum* (Lipscse: Kachelofen, 1486), 15v.

61 Az idézet közvetlen forrása Vittore Fausto rövid *De comoedia* című írása, amely Lazzaro de’ Soardi 1511. évi velencei Donatus-kommentárral ellátott Terentius-kiadásában jelent meg először: *Hoc pugillari Terentius numeris concinnatus* et L. Victor FAUSTUS, *De comoedia libellus noua recognitione, litterisque nouis continetur* (Velence: Lazarus Soardus, 1511). Róla lásd Francesco PIOVAN, „Fausto Vittore”, in *Dizionario biografico degli Italiani* 45 (1996): 398–401. A szöveget későbbi kiadások is közölték, pl. P. TERENTIUS, *Comoediae nuper ad antiquum exemplar collatae* (Basel: Frobenius, 1521), 336.

62 „[...] Lacedaemoniorum ratio, qui ebrios servos exhiberi in conviviis suis curabant, non quidem ut eorum insulsis sermonibus, aut foedis actibus, delectarentur, (nam inhumana voluptas est, damno hominis aut vitio delectari hominem), sed ut adulescentibus suis exemplo ostenderent, quam esset turpe temulentum videri.” Petrus Paulus VERGERIUS, „De ingenuis moribus”, in *Humanist Educational*

ait Cicero, *vt magis in alijs cernamus, quam in nobisipsis si quid delinquitur*.⁶³ *sapiens vero ex alterius vicio emendat vitam*.⁶⁴ Porro quantam eciam vtilitatem adferre videtur, si puerj agendis comoedijs exerceantur, longum esset recensere, sed imprimis conducit ad abolendam grauissimam pestem puericiae, nimirum pudorem illum rusticum. Testantur omnes omnium prudentissimorum scripta ac moniciones, inter quos nostra tempestate praecipuus floruit diuus ille Erasmus Rotherodamus, de cuius laude melius est silere (vt de Carthagine scribit historicus)⁶⁵ quam pauca dicere, qui de nimia verecundia, quam greci δισοπειαν [=δυσωπίαν] nominare solent, fidelissime simul et rectissime disserit, *Nulla vicia inquiens grauiorem perniciem adferrij, quam quae specie virtutis fucantur, quorum de genere est nimius pudor, atque hoc noxium germen, quod magis dolendum, optimis quibusque ac generosissimis ingenijs potissimum innascitur*.⁶⁶ *Atque adeo quibus iste adfectus tam impotens insitus est, vt deliranti reddat simillimum*.⁶⁷ Hoc vero malo temperatur, si puer, aiunt, assuescat⁶⁸ inter maiores natus viuere, et si comoedijs agendis exerceatur.⁶⁹ Plato largioribus eciam invitaciunculis excuciendum censuit. Et recte quidem Aristoteles negat pudorem, sed in adolescentibus esse virtutem actionem probam bonaeque spei indolem prae se ferentem in eis requirj.⁷⁰ Denique cum sacietate omnibus in rebus, tum in literis nichil perniciosius.⁷¹ Hinc quendam veterum discipline hominem factitatum legimus, qui discipulos suos post reliquas disciplinas equitare, arcus intendere, fundas rotare, jacularj, atque in palestra sese exercere docebat.⁷² Vt haberent, vnde fastidium (quod ex nimia continuacione studiorum facile accidere potest) releurent. Atque inde exercicio recreatj alacrius forciusque ad studia adsueta incitarentur.⁷³ His rationibus et nos inducti, simul eciam quo aliqua ratio ocij nostrj apud vos constaret, quod more hactenus solito his Dyonisjs festis a literis habemus, cuius et

Treatises, kiad. Craig KALLENDOFF (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2002), 22. (c. 18.)

63 CIC. *off.* 1, 41, 146.

64 Vö. PUBLILIUS SYRUS 150: „Ex vitio alterius sapiens emendat vitam.”

65 SALLUSTIUS, *Bellum Iugurthinum*, 19.

66 Erasmus, Francisco Dölfo (Frans van der Delft), 1526 febr. 3. *Opus epistolarum Desiderii Erasmi*, ed. P. S. ALLEN (Oxford, Clarendon, 1926), vol. 6, 257, no. 1663. (PLUTARCHUS Chaeroneaus: *De vitiosa verecundia* fordításának előszava).

67 Kézirat: *similimum*.

68 Kézirat: *asuescat*.

69 ERASMUS ROTERODAMUS, *De civilitate morum puerilium*. Erasmus 1530-ban írta Freiburg im Breisgau-ban. Csak 1530-ban 12 kiadás jelent meg Európa-szerte. ERASMUS ROTERODAMUS, *Literary and Educational Writings*, 3, *De conscribendis epistolis*, *Formula*, *De civilitate*, ed. J. K. SOWARDS és Brian MCGREGOR, *Collected works of Erasmus* 25 (Toronto: University of Toronto Press, 2016), 270–272.

70 Erasmus, Francisco Dölfo (Frans van der Delft), 1526. febr. 3. *Opus epistolarum Desiderii Erasmi*, ed. P. S. ALLEN (Oxford: Clarendon, 1926), vol. 6, 257, no. 1663. A szerző átalakítja az eredeti erasmusi mondatot: „Et recte quidem Aristoteles negat pudorem esse virtutem, sed in adolescentibus affectionem probam bonaeque spei indolem argumentem.”

71 Erasmus levele Christian Northoffhoz, Párizs, 1499. *Opus epistolarum Desiderii Erasmi*, ed. P. S. ALLEN (Oxford: Clarendon, 1906), vol. 1., 172, n. 56. Már megjelent a *Familiarium colloquiorum formulae*-ban (Basel: Frobenius, 1518, 75), majd a *Farrago nova epistolarum*-ban, 1519-ben; ERASMUS ROTERODAMUS, *Farrago nova epistolarum* (Basel: Frobenius, 1519), 303.

72 Mapheus VEGUS Laudensis, *De educatione liberorum et eorum claris moribus, libri sex*; a critical text of books I–III, ed. Maria WALBURG FENNING (Washington, D. C.: The Catholic University of America, 1933), 108.

73 Uo., 106.

*Cato reddens rationem non minus quam negotij putabat,*⁷⁴ ingenij exercendj tantum, nulla sane lucrj aut inanis gloriae cupiditate illectj his progymnasmatibus⁷⁵ iuuentutj nostrae haud quaquam indecentibus in conspectum vestrum obseruabilem prodire phas esse duximus. Abunde vobis relatum putamus id, quod eciam neutique diffidimus, si⁷⁶ hoc⁷⁷ quaecumque specimen hilaribus⁷⁸ mentibus et aequis animis exceperitis, quod si vel pauide nimis, vel aliter quam oportebat aliquid prolatum extiterit, vestrae humanitajt fretj in optimam partem interpretaturum non dubitamus. Idque non praeceptorum nostrorum inscie, sed imbecillitajt huius nostrae adhuc rudis aetatae adscripturum, quibus nos tanquam singularibus rudis pubis literariae patronis, quantj quantj sumus, sedulo commendamus.

Valete et plaudite.

Rövid szónoklat a komédiák előadásának dicséretéről

Bizony igen bölcsen cselekedett Terentiusnál Demea, aki megparancsolta fiának, hogy az emberek életére úgy tekintsen, mint tükörre, és hogy másoktól vegyen példát magának. Ennélfogva, főtisztelendő főpap atya, más tisztos tisztelendő atyák és érdemes urak, úgy kell tartanunk, hogy nagyon jelesen cselekedtek azok, akik a komédiák nyilvános előadását bevezették, mivelhogy a komédia nem más, mint a mindennapi élet tükre. Nem is joggal, hiszen ahogy a tükörbe nézve könnyedén felfedezzük az igazságnak a világos vagy homályos körvonalait, úgy bizonyos az is, hogy a fejlődő jellem a legnagyobb mértékben elretten a bűnöktől, és vágyani kezd a dicsőségre a komédiák megtekintése révén, amelyekben finom meggyőzéssel és eredeti ötletekkel⁷⁹ nyer buzditást a nézők lelke erényre, kegyességre, szerénységre, bátorságra és minden baj elviselésére, azért, hogy úgy tekintsen rájuk, mint képekre, amelyek ha becsületes dolgokat ábrázolnak, példát nyújtanak arról, hogy mivel is tartoznak hazájuknak, barátaiknak, vendégeiknek és kedves rokonaiknak, ha pedig becstelen dologról szólnak, megbotráncoztatják őket. Ezzel Arisztotelész is egyetért, amikor azt mondja, hogy csúf dolgokban nevetséges a komédiát utánozni. Dicsérik a spártaiakat is, hogy a részeg rabszolgákat színpadra szokták állítani, nem azért, hogy az ostoba beszédükön vagy a csúfos cselekedeteiken szórakozzanak, mivel nem emberhez méltó élvezet mások kárán örülni vagy hibáján szórakozni, hanem azért, hogy saját ifjúságuknak példát mutassanak, milyen csúfos dolog részegesnek mu-

74 M. Porcius Cato az *Origines* bevezetőjében azt írta, hogy a híres férfiaknak nemcsak munkájukról, hanem szabadidejükről is számot kell tudni adniuk. A gondolat fennmaradt Cicero (*Planc.* 66) és Justinus (*praef.* 5.) megfogalmazásában is, az *Oratio* szövege az utóbbihoz áll közelebb: „simul ut et otii mei, cuius et Cato reddendam operam putat, apud te ratio constaret”. Lásd *The Fragments of the Roman Historians*, ed. T. J. CORNELL (Oxford: Oxford University Press, 2013), vol. 2., 154.

75 Kézirat: progymnasmatis.

76 Kézirat: se.

77 Kézirat: haec.

78 Kézirat: hilaris.

79 Az *Oraciuncula* itteni megfogalmazása nem egyértelmű. Forrásánál, Celtisnél a *remotisque invencionibus* (távoli találmányokkal?) kifejezést Joachim Gruber mint „hohe Überredungskunst und ausgefallene Ideen”, Leonard Forster mint „sublime persuasion and works of remarkable originality” fordítja.

tatkozni. Mert valamiért úgy van – ahogy Cicero mondja – hogy inkább észrevevesszük másnál, ha bűnt követ el, mint saját magunkban, de a bölcs másnak a tévedéséből okulva javít a saját életén. Hosszú lenne felsorolni, hogy mennyi haszna van annak, ha a gyerekek komédiák előadását gyakorolják, de különösen arra alkalmas, hogy elűzze a gyerekkor legsúlyosabb baját, tudniillik a parasztos szégyenlősséget. Erről tanúskodik az összes nagy tudós minden írása és intelme, akik közül kiemelkedik a mi korunkban élt⁸⁰ isteni Rotterdami Erasmus, akinek a dicséretéről jobb hallgatni, mint keveset mondani (ahogy Kárhágóról mondta a historikus). Ő igen hitelesen és helyesen beszél túlzott szégyenlősségről, amelyet a görögök δυσωπία-nak szoktak nevezni: „Egyetlen bűn sem hordoz nagyobb veszélyt, mint az, amelyet erénynek álcáznak, amelyek fajtájába tartozik a túlzott szégyenlősség is, és ez az ártalmas vadhajtás – igen sajnálatos módon – leginkább a legjobb és legnagyobb szellemekben ver gyökeret, és némelyeken olyannyira úrrá lesz ez a képtelen lelkiállapot, hogy szinte őrzöngőhöz teszi őket hasonlóvá.” Ezt a bajt orvosolja, ha a gyerek – mint mondják – hozzászokik ahhoz, hogy idősebbek között éljen, és ha komédiák előadásában vesz részt. Platón úgy gondolta, hogy ezt érdemesebb még határozottabb ösztökéléssel is elősegíteni. És helyesen mondja Arisztotelész, hogy a szemérmesség nem erény, hanem az ifjakban az erkölcsös cselekvés a kíváncsi, ami reménytelen jellemre utal. Elvégre az elégedettség minden dologban veszedelmes, de az irodalomban a legveszedelmesebb. Emiatt olvassuk, hogy egy ember, aki a régiek fegyelmezési elveit követte, a tanítványait a többi tananyag után megtanította lovagolni, íjászolni, parittyát vetni, gerelyt hajítani és azt is, hogy a küzdőtérben birkózzanak, hogy megszabaduljanak a csömörtől, ami a folyamatos tanulás miatt könnyen elérheti őket, és így a testedzéstől felfrissülve serényebben és nagyobb lelkesedéssel térjenek vissza szokott tanulmányaikhoz. Ez a szándék vezetett minket is, és egyúttal az is, hogy elszámoljunk előttetek a szabadidőnkkel is, amelyet az eddigi szokásunknak megfelelően ezen a Dionüszosz-ünnepen az irodalomnak szentelünk – hiszen ezt Cato sem tartotta kevesebbnek, mint a folyó ügyeit, amikor számot adott róla. Ezért úgy gondoltuk, hogy a tekintetes nézőközönségetek elé járulhatunk az ifjú életkorunkhoz teljesen illő műhelygyakorlatokkal, csak azért, hogy elménket élesítsük, és nem a haszon, vagy a hiú dicsőség szerzésének szándékával.

Úgy gondoljuk, hogy már bőségesen beszámoltunk erről, amiben nagyon is bízunk, ha ezt a csekélyke bemutatót derült elmével és nyugodt lélekkel fogadjátok. De ha mégis nagyon félénken lenne előadva, vagy másképp, mint ahogy kellene, jóérzésekben bízva akkor sem kételkedünk benne, hogy a legjobb szándékkal fogadjátok majd. Ha mégis így alakulna majd, akkor azt ne tanáraink tudatlanságának tulajdonítsátok, hanem tanulatlan fiatal életkorunk gyengeségének. Nekik, mint a tanulatlan ifúság kiváló pártfogóinak ajánljuk serényen magunkat, ahányan csak vagyunk.

Legyetek jól, és tapsoljátok.

80 A szöveg itt praesens perfectumot használ (*floruit*), amiből az derül ki, hogy a szöveg már Erasmus halála után keletkezett. Később jelen idővel jelöli a tőle származó idézetet (*disserit*), de ez praesens historicum lehet.